

«Υποκείμενες» παθογένειες της πολιτικής μας ζωής

Πέρα από τον κορονοϊό και τις συνέπειες του, που θα είναι μεγάλες, δεν χωράει αμφιβολία, η πολιτική μας ζωή συνεχίζει να διανθίζεται από διάφορες αμετροέπειες και λαϊκότροπες παραδοχές και παρεμβάσεις. Υπερβάλλουμε πάλι και λαϊκίζουμε ξανά. Χωρίς να έχουμε την αίσθηση, αυτή τη φορά, ότι το κάνουμε. «Η του ύψους ή του βάθους» όπως πάντα, και το μέτρο να μας διαφεύγει και οι μεγαλοστομίες να μοιάζουν με ρεαλιστικές παραδοχές.

Ξαφνικά υπάρχει κράτος, υπάρχει εθνική ομοψυχία και ενότητα (το δείχνουν και οι δημοσκοπήσεις), υπάρχουν κορυφαίοι τεχνοκράτες, επιτέλους, που κατευθύνουν την πολιτική, υπάρχει φιλότιμο, αλληλεγγύη, πειθαρχία, ο Ελληνισμός ξανα-αναδεικνύει τις αρετές του, «στις δύσκολες στιγμές φαίνεται το μεγαλείο της Ελληνικής ψυχής». «Οι γιατροί, οι νοσοκόμοι (αυτοί κύρια) και οι αστυνομικοί είναι οι νέοι ήρωες της εποχής μας». «Η ψηφιακή επανάσταση προχωρά πλέον με άλματα». Αυτό είναι το καθημερινό μότο των Μέσων, αυτό κυριαρχεί στους λόγους των πολιτικών (πλήν εξαιρέσεων) κι όλων των δημόσιων προσώπων, αυτό αντανακλά, στις μέρες μας, την διαμορφωμένη μέση κοινωνική συνείδηση. Έτσι καταγράφεται η Ελληνική κοινωνία την εποχή του κορονοϊού.

Πρόκειται για μια ιδιαίτερη εντελώς κατάσταση που χρήζει μελέτης και προσοχής. Οποσδήποτε είναι κάτι το εφήμερο και παροδικό. Μια εξιδανίκευση προσώπων και καταστάσεων που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Όλο όμως αυτό το κλίμα δεν προέκυψε εκ του μηδενός. Να μην πάμε και στο άλλο άκρο. Τηρουμένων των αναλογιών υπήρξε μια θετική ανταπόκριση στην επιδημιολογική κρίση. Κι αυτό αφορά κατά κύριο λόγο τον πολιτικό παράγοντα. Όλοι οι τεχνοκράτες επιδημιολόγοι ανά τον κόσμο παντού πρότειναν τα ίδια περιοριστικά μέτρα. Ο Μητσοτάκης είναι από αυτούς που δεν ολιγώρησαν (σε αντίθεση με άλλους ηγέτες). Αυτό είναι που έκανε την διαφορά. Όλες οι χώρες που πλήγηκαν έντονα από τον κορονοϊό το οφείλουν στην ολιγωρία των πολιτικών τους ηγεσιών, στην καθυστέρηση λήψης περιοριστικών μέτρων. Και εδώ υπάρχουν ευθύνες για τους αρχηγούς αυτών των κρατών.

Το δεύτερο πράγμα που πρέπει να πιστωθεί στον Μητσοτάκη είναι το επιχειρησιακό. Μετά τον Έβρο για δεύτερη φορά δίνει μεγάλη έμφαση στο επιχειρησιακό σκέλος εφαρμογής μιας πολιτικής. Στηριζόμενος στα ίδια πρόσωπα (Χρυσοχοϊδης, Χαρδαλιάς) και πετυχαίνει. Όλη η εικόνα της έντονης κρατικής παρουσίας αφορά αυτά τα δύο υπουργεία και δευτερευόντως του υπουργείου υγείας. Γιατί χάρις την δουλειά που έγινε από αυτά τα δύο υπουργεία η διάδοση της ασθένειας περιορίστηκε και το σύστημα υγείας δεν πιάστηκε.

Αυτή είναι η όλη κατάσταση. Ούτε κράτος αποκτήσαμε, ούτε ένα νέο εθνικό σύστημα υγείας, ούτε μια ψηφιακή διοίκηση, ούτε μια τεχνοκρατική υποδομή. Πολύ περισσότερο δεν αποκτήσαμε έναν νέο κώδικα αξιών και ιδιαίτερα υπευθυνότητα και πειθαρχία. Σαν κοινωνία παραμένουμε λάτρεις των χαλαρών κανόνων και των εξαιρέσεων.

Τα οργανωμένα Κράτη δεν προκύπτουν μέσα από έκτακτες συγκυρίες. Η συγκρότησή τους απαιτεί μεθοδικές προσπάθειες ετών, με θεσμικές αλλαγές, συνεχείς επιμορφώσεις και αλλαγές βασικά στην νοοτροπία. Και για να γίνουν όλα αυτά προϋποθέτουν μια μεγάλη πολιτική τομή, μια βαθιά αναμόρφωση του πολιτικού

συστήματος και ταυτόχρονα την ώριμη απαίτηση της κοινωνίας για ανανέωση και ριζική αλλαγή.

Μήλιος Χρήστος

ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΚΟΖΑΝΗΣ:

- Η απολιγνιτοποίηση δεν αντιμετωπίζεται με «διασωλήνωση» του λιγνίτη
- Να ρίξουμε το βάρος στο μεταλιγνιτικό σχεδιασμό

Το 2020 η Δυτική Μακεδονία θα έχει ως πρώτο και μόνιμο θέμα τη «βίαιη απολιγνιτοποίηση». Ο ορθότερος όρος θα ήταν **βίαια προσγείωση στην πραγματικότητα**, μιας και το τέλος του λιγνίτη ήταν ορατό προ πολλών ετών, αλλά εδώ κρατούσαμε τα μάτια μας κλειστά. Ελάχιστοι έκρουαν τον κώδωνα του κινδύνου, προτείνοντας σταδιακή απεξάρτηση από το κάρβουνο, παράλληλη στροφή στις ΑΠΕ και δημιουργία νέων βιώσιμων θέσεων εργασίας.

Ένοχος όλο το πολιτικό σύστημα, κεντρικά και τοπικά, που με τη

στήριξη της κοινωνίας επέμεινε δογματικά στο λιγνιτικό μονόδρομο, αδιαφορώντας για την επόμενη μέρα και τις παγκόσμιες ενεργειακές εξελίξεις που επέβαλε η κλιματική αλλαγή. Σήμερα όλοι τους μιλούν για τη μεταλιγνιτική εποχή και ομολογούν ότι ο τόπος μας είναι μετέωρος, **χωρίς όμως να αναλαμβάνουν –έστω και αναδρομικά –τις ευθύνες τους.**

Ιστορικά μεγάλα λάθη και χαμένες ευκαιρίες:

- Τη δεκαετία του 1990 είχαμε την ευκαιρία (ΔΕΗ και Δυτ. Μακεδονία) να γίνουμε προνομιακοί παίκτες στο φυσικό αέριο. Αρνηθήκαμε πεισματικά. Σήμερα η μπάλα είναι στους ιδιώτες, ενώ οι δήμαρχοί μας παρακαλούν τον ΤΑΡ για λίγο αέριο.
- Το ίδιο έργο επαναλήφθηκε στις ΑΠΕ. Η ΔΕΗ θα μπορούσε να είναι ΒΙΩΣΙΜΟΣ πρωταγωνιστής, σήμερα όμως είναι (σχεδόν) ΧΡΕΩΚΟΠΗΜΕΝΟΣ κομπάρσος
- Μετά το Κιότο η Ευρώπη έβαλε πλάνο μείωσης CO₂. Εμείς όμως «κερδίσαμε» το 2002 να αυξήσουμε 25 % τις εκπομπές CO₂ και σήμερα δεν έχουμε να τις πληρώσουμε !
- Όταν μπορούσαμε να πουλήσουμε λιγνιτικές μονάδες σε καλή τιμή, σνομπάραμε. Τώρα παρακαλούμε όσο-όσο, αλλά δεν αγοράζει κανείς γιατί είναι ζημιογόνες.
- Η νέα μονάδα Πτολεμαΐδα 5 ήταν η «μεγάλη ιδέα» της περιοχής. Σήμερα καταλάβαμε ότι κι αυτή «δεν βγαίνει» λόγω υψηλών τιμών CO₂. Χάσαμε δηλ. 1.5 δις ποντάροντας «στα ζάρια» ότι θα γλυτώσουμε από το CO₂ (πώς άραγε;), ενώ με τα ίδια λεφτά μπορούσαμε να κάνουμε τριπλάσιες και ΒΙΩΣΙΜΕΣ θέσεις εργασίας.
- Μετά το 2007-8 είχαμε την ευκαιρία για εργοστάσιο κατασκευής ανεμογεννητριών (ΔΕΗ + ξένος οίκος), αλλά εμείς ονειρευόμασταν .. πίστες Φόρμουλα 1.
- Ο Τοπικός Πόρος συχνά διασπαθίστηκε, ενώ θα έπρεπε να διοχετευτεί έγκαιρα στη μεταλιγνιτική. Μια άλλη ευκαιρία χρηματοδότησης ήταν τα «δικαιώματα εξόρυξης», τα οποία

ουδέποτε ζητήσαμε από τη ΔΕΗ με συνέπεια να εκμεταλλεύεται το λιγνίτη «duty free». Τώρα «το ταμείον είναι μείον» και η επωδός γνωστή: Στερνή μου γνώση..

- Το Master plan το ζητούσε ο Οικολογικός χώρος από το 2005 (ως 20ετές πράσινο σχέδιο), αλλά εις μάτην. Τώρα παρακαλούμε για ένα οποιοδήποτε σχέδιο fast truck.

Βαδίζουμε λοιπόν ξυπόλυτοι στη μεταλιγνιτική εποχή, μιας και πρέπει μέσα στο ανέφικτο διάστημα των τριών ετών να κάνουμε όσα ΜΠΟΡΟΥΣΑΜΕ και ΕΠΡΕΠΕ να πράξουμε μέσα σε 30 χρόνια με σχέδιο, με πόρους και προπαντός με μεγάλη άνεση χρόνου.

Το οξύμωρο είναι ότι η πλειοψηφία των αρχόντων που οδήγησαν τον τόπο στα βράχια κουνούν το δάχτυλο στις μειοψηφίες που το πρόβλεψαν ! Και -το χειρότερο- συνεχίζουν να καλλιεργούν **αυταπάτες περί διατήρησης των παλιών μονάδων**. Η αλήθεια όμως είναι άλλη: Οι μισές μονάδες ήταν χαμένες από χέρι. Οι ΑΗΣ Αμυνταίου & Καρδιάς εξαντλούν την τελευταία παράταση λειτουργίας το 2020 και 2021 αντίστοιχα. Με καμιά κυβέρνηση δεν θα σώζονταν. Οι λοιπές μονάδες είναι εκτός ορίων με βάση νέα αυστηρή περιβαλλοντική νομοθεσία της ΕΕ και χρειάζονται ασύμφορες αναβαθμίσεις για να ζήσουν. Επίσης **έχουν ήδη χαθεί στην πράξη οι μισές περίπου θέσεις εργασίας λόγω απολιγνιτοποίησης**, αφού η ηλεκτροπαραγωγή από κάρβουνο τα τελευταία 10-15 χρόνια είχε πέσει κατά 60% και η εξόρυξη κατά 80%. .

Με αυτά τα δεδομένα ο τόπος καλείται να διαλέξει ανάμεσα σε δύο δύσβατους δρόμους: Ο ένας συντηρεί τη φαντασίωση ότι εμείς αποφασίζουμε για τις αποφάσεις οικονομικής επιβίωσης μιας επιχείρησης, της ΔΕΗ. Οδηγεί στα «χαρακώματα» του τοπικισμού και στα «μολών λαβέ», δηλ. σε λογικές που πλήρωσε επανειλημμένα ο περιοχή (και η χώρα), αρνούμενες την πραγματικότητα. Και η πραγματικότητα είναι ότι η ΔΕΗ βρίσκεται

ένα βήμα πριν τη χρεωκοπία λόγω των μεγάλων ζημιών των λιγνιτικών μονάδων (300 εκ. € / έτος). Τα νούμερα που έδωσε η Κυβέρνηση είναι σωστά. (Προεκλογικά βέβαια η Ν.Δ υπόσχονταν τα αντίθετα, ότι δηλ. θα παρατείνει τη ζωή των παλιών μονάδων ! Δυστυχώς αυτή είναι η Ελλάδα..). Χρεωκοπία της ΔΕΗ σημαίνει πολλαπλό σοκ, αλλά και υποχρεώσεις ανεξόφλητες στη Δυτ. Μακεδονία με φόντο «κρανίου τόπο». (Το έργο το έχουμε ξαναδεί με την πτώχευση της MABE το 2000 και τα σπασμένα της που ακόμα πληρώνουμε).

Ο δεύτερος δρόμος επιλέγει να κερδίσει το στοίχημα της μεταλιγνιτικής μετάβασης και είναι επίσης δύσκολος λόγω ανεπαρκούς προετοιμασίας και χρόνου, αλλά έχει φως στο τέλος του τούνελ. **Πρέπει επιτέλους να κοιτάξουμε ΜΠΡΟΣΤΑ.** Με αποτυχημένες συνταγές του παρελθόντος δεν μπορούμε να πάμε στο μέλλον. Η απολιγνιτοποίηση δεν αντιμετωπίζεται με «διασωλήνωση» του ετοιμοθάνατου λιγνίτη. Χρειαζόμαστε καθαρές λύσεις.

Να ρίξουμε το βάρος στο μεταλιγνιτικό σχεδιασμό, ως πρωταγωνιστές και όχι ως θεατές που περιμένουν τους μάγους με τα μεταλιγνιτικά δώρα. Παράλληλα να μειώσουμε κατά το δυνατόν τις άμεσες τοπικές επιπτώσεις. (Ας μη γελιόμαστε. Εδώ που φτάσαμε, δεν υπάρχει λύση χωρίς κοινωνικό κόστος βραχυπρόθεσμα. Το θέμα είναι να έχει βιωσιμότητα μακροπρόθεσμα).

Στο δια ταύτα:

Πολιτική Συμφωνία για το μεταλιγνιτικό σχεδιασμό. Αναγκαία όσο ποτέ. Όχι στην πόλωση. Είναι ολέθρια. Εξυπηρετεί τα περισσότερα κόμματα, αλλά όχι τον τόπο. Στη Γερμανία επέτυχαν ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ για τη μεταλιγνιτική μετάβαση σε

χρόνο μηδέν !

Αυτοδιοικητική συμμαχία Περιφέρειας – Ενεργειακών Δήμων

Ξεπερνάμε τα σημεία διαφωνίας (πότε πρέπει να κλείσουν οι μονάδες κλπ) και χτίζουμε τα κοινά μέτωπα που μας ενώνουν. Αυτά αφορούν στη **Μεταλιγνιτική μετάβαση** και είναι χοντρικά τα εξής:

1. **Ευρωπαϊκό Ταμείο Δίκαιας Μετάβασης**
2. Ριζική τροποποίηση του Μηχανισμού Μετάβασης (που αδικεί κατάφωρα την Ελλάδα) και γενναία αύξηση των πόρων
3. Συμμαχίες με λιγνιτικούς δήμους Ευρώπης και πολιτικές ομάδες. [Έγινε μια σημαντική δουλειά από την προηγούμενη δημοτική αρχή](#), την [Green Tank](#) και το [WWF](#). Ας τη συνεχίσουμε.
4. **Εθνικό Ταμείο Δίκαιας Μετάβασης**
5. Αύξηση των πόρων από 6% στο 12%. Όχι στη διασπάθισή του (όπως έγινε με τον Πόρο)
6. **Αναπροσανατολισμός ΕΣΠΑ και λοιπών προγραμμάτων** και «εκτροπή» μεγάλου μέρους τους στη Μεταλιγνιτική μετάβαση
7. **Δέσμευση ΟΛΟΥ του Τοπικού πόρου για τη Μεταλιγνιτική**
8. Πολιτική πίεση για διάθεση **εθνικών πόρων**, που μέχρι στιγμής [δεν έχουμε δει](#).
9. **Εθνικό Σχέδιο για Ενέργεια**. Μείωση φυσικού αερίου και αύξηση ΑΠΕ & αποθήκευσης
10. **Εδάφη ΔΕΗ**. Γόρδιος δεσμός που όμως **πρέπει να λυθεί ΑΜΕΣΑ**. Η δωρεάν επιστροφή των εδαφών στους ΟΤΑ κλπ είναι ονειρώξη πλέον. Προτιμότερη **μια συμφωνία ΤΩΡΑ με τη ΔΕΗ**, έστω και αν δεν είναι η τέλεια, ώστε να απελευθερωθούν εδάφη και πόροι για να υποδεχτούν μεγάλες επενδύσεις και **να δημιουργηθεί ΘΕΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΚΛΙΜΑ**
11. **Βασικός παίκτης στη μεταλιγνιτική να είναι και η ΔΕΗ** (από τη σχεδίαση ως και τη συμμετοχή σε νέες

επιχειρήσεις, δικές της ή μικτές). Η εμπειρία της Γερμανίας δείχνει το δρόμο

12. **Διακυβέρνηση.** Μέγιστη αντιπροσωπευτικότητα & διαφάνεια στην *Εθνική Επιτροπή Μετάβασης* και management με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια.
13. **Κοινές προτάσεις για επενδύσεις.** Ενδεικτικά:
14. Θερμική αποθήκευση ενέργειας για μερική χρήση παλιών μονάδων ΔΕΗ
15. Αντλησιοταμίευση. Βαρυτική αποθήκευση (πυλοτικά)
16. Βιομηχανία κατασκευής ανεμογεννητριών με μέτοχο τη ΔΕΗ
17. Εξοικονόμηση ενέργειας, υποδομές ηλεκτροκίνησης, δίκτυα (και φυσ. αέριο)
18. Υδρογόνο από ΑΠΕ
19. Βιομηχανικός τουρισμός. Ενεργειακές & αρωματικές καλλιέργειες
20. Κατάρτιση ανθρώπινου δυναμικού σε πράσινους τομείς. Νέες θέσεις ερευνητών στο πεδίο post-mining

Υπάρχει πεδίο δόξης λαμπρό στον τομέα των νέων τεχνολογιών με κατεύθυνση μια «οικονομία χαμηλού άνθρακα» που δίνει πολλές και βιώσιμες θέσεις εργασίας και υπηρετεί συγχρόνως την παγκόσμια προτεραιότητα για την προστασία του κλίματος.

Πρέπει κάποτε να περάσουμε από την πολιτική της στείρας διαμαρτυρίας στην πολιτική της δημιουργίας

**ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ
ΚΟΖΑΝΗΣ**

ΚΙΝΗΣΗ

26-2-2020

**Λ. Τσικριτζής, Πρόεδρος Οικολογικής Κίνησης Κοζάνης,
Καθηγητής Παν/μίου Δυτικής Μακεδονίας**

Σχολιάζοντας το κείμενο του Θουκυδίδη για τον λοιμό

Η αναφορά του Θουκυδίδη στον λοιμό, παρ όλη την μικρή της έκταση, προσφέρεται για διάφορους σχολιασμούς, όπως άλλωστε κάθε απόσπασμα από το έργο του. Πολύ συνοπτικά λοιπόν θα θέλαμε να επισημάνουμε τα εξής:

1. Σε ότι αφορά την προέλευση του λοιμού (ένα ζήτημα που συζητιέται ευρέως και με τον κορονοϊό).

Ο Θουκυδίδης δεν φαίνεται να επιμένει τόσο πολύ στην προέλευση του λοιμού. Ίσως επειδή αντιλαμβάνεται την δυσκολία μιας τέτοιας συζήτησης. Αναφέρει ως πιθανό τόπο προέλευσης την Αιθιοπία (σημερινό Σουδάν) «από όπου κατέβηκε στην συνέχεια στην Αίγυπτο και την Λιβύη και επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Περσικής Αυτοκρατορίας. Στην πόλη της Αθήνας εμφανίστηκε ξαφνικά και προσέβαλε πρώτα τους κατοίκους του Πειραιά και γι αυτό ειπώθηκε από αυτούς ότι οι Πελοποννήσιοι είχαν ρίξει δηλητήριο στις δεξαμενές, γιατί οι πηγές δε υπήρχαν ακόμα εκεί».

Εδώ βλέπουμε ότι ο Θουκυδίδης δεν υιοθετεί την εύκολη άποψη ότι τον λοιμό τον προκάλεσαν οι Πελοποννήσιοι κρατώντας αποστάσεις και διευκρινίζοντας ότι κάτι τέτοιο λέγεται από του κατοίκους του Πειραιά.

Επίσης παρακάτω δεν υιοθετεί την άποψη ότι τον λοιμό τον

προκάλεσε η μαζική εισροή του πληθυσμού της υπαίθρου στην Αθήνα εξ' αιτίας του πολέμου (κάτι που υποστηρίζονταν επίσης ευρέως). Η συγκέντρωση του πληθυσμού της υπαίθρου στην Αθήνα για τον Θουκυδίδη όντως «*αύξησε την ταλαιπωρία από την νόσο*». Εδώ ο Θουκυδίδης κάνει διάκριση ανάμεσα στην διάδοση της νόσου και την αιτία που την προκάλεσε. Ο λοιμός «*θέρισε κυρίως τον πληθυσμό της Αθήνας και στην συνέχεια τα πιο πυκνοκατοικημένα μέρη*». Η συγκέντρωση δηλ. του πληθυσμού ήταν ο βασικός λόγος της διάδοσης του λοιμού όχι όμως και η αιτία του. Τα σύγχρονα μέτρα περιορισμού της κυκλοφορίας, σε περίοδο πανδημίας, ανάγονται σε τόσο παλιές εμπειρίες και βιώματα. Κι ως μας φαίνονται τόσο πρωτόγνωρα.

Το πιθανότερο λοιπόν για τον Θουκυδίδη είναι ότι ο λοιμός ήρθε από έξω. Ωστόσο διαισθανόμενος το αδιέξοδο της όλης συζήτησης (ελλείπει τεκμηριωμένων απαντήσεων) θέλει να κλείσει το θέμα της προέλευσης καταλήγοντας: «*Καθένας μάλιστα, είτε ήταν γιατρός είτε ιδιώτης, μπορούσε να μιλάει ανάλογα με την προσωπική του κρίση για την πιθανή προέλευση της νόσου και για τα αίτια*».

Σε ότι αφορά λοιπόν την προέλευση και τα αίτια μιας πανδημίας τα πράγματα είναι αρκετά περίπλοκα. Και ο μόνος που μπορεί και πρέπει να δίνει απαντήσεις κάθε φορά είναι η επιστήμη. Στην εξέλιξη βέβαια κάθε πανδημίας θα υπάρχουν πάντα εύκολες απαντήσεις, για κάθε εποχή, για κάθε κοινωνία. Και θα αναζητούνται πάντα υπεύθυνοι και εξιλαστήρια θύματα (αυτό λέει η ιστορία) και ειδικά θα υπάρχει πάντα γόνιμο έδαφος για θεωρίες συνωμοσίας και θεωρίες ιδεολογικής προκατάληψης. Η μακρόχρονη ιστορία των πανδημιών το αποδεικνύει αυτό περίτρανα. Στο χέρι μας είναι να τις πάρουμε σοβαρά υπ' όψιν ή να τις αγνοήσουμε.

2. Στην συνέχεια ο Θουκυδίδης επιλέγει ένα από τα βασικά

ζητήματα που θέλει να αναδείξει και που είναι η αναλυτική περιγραφή της ασθένειας.

«Εγώ που και ο ίδιος αρρώστησα και είδα με τα μάτια μου άλλους να υποφέρουν, θα αναφέρω ποια ήταν η πραγματική πορεία της νόσου, και θα περιγράψω τα συμπτώματα, που αν τα εξετάσει κανείς, θα μπορέσει με πολύ καλές γνώσεις εκ των προτέρων να κάνει την διάγνωση της, σε περίπτωση που κάποτε ενδέχεται να ενσκήψει και πάλι».

Μέσα σε αυτή την παράγραφο περιέχεται όλο το νόημα, και η σκοπιμότητα της επιλογής να εκθέσει όλα τα συμπτώματα και τις λεπτομέρειες για την εξέλιξη της νόσου σύμφωνα με την βασική θουκυδίδεια αρχή της χρησιμότητας της γνώσης.

Εισάγει λοιπόν πλήθος από πληροφορίες για την ίδια την ασθένεια και την πορεία της για καθαρά διδακτικούς λόγους, εναρμονιζόμενος πλήρως με την Ιπποκράτεια θεωρία της αναγκαίας εμπειρικής έρευνας προκειμένου να συγκεντρωθούν όσο γίνεται περισσότερες πληροφορίες για μια ασθένεια για να γίνει δυνατή η θεραπεία της. Δεν είναι τυχαίο ότι στο σημείο αυτό οι περιγραφές του θουκυδίδη παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα με τα συγγράμματα Περί Επιδημιών Α' κα Γ' του Ιπποκράτη.

Το εμπειρικό αυτό σκέλος της ιατρικής επιστήμης που εγκαινιάσθηκε τον 5ο π.χ. αιώνα, και με την πρωτοποριακή συμβολή και του θουκυδίδη, παραμένει επίκαιρο μέχρι τις μέρες μας. Πέρα από τις σύγχρονες εργαστηριακές αναλύσεις βλέπουμε και στην περίπτωση της σημερινής πανδημίας την παγκόσμια ιατρική κοινότητα να βρίσκεται σε μια ανοιχτή γραμμή επικοινωνίας προκειμένου να μπορέσει μέσα από την διασταύρωση όσο γίνεται μεγαλύτερου όγκου πληροφοριών να καταγράψει τα συμπτώματα και την συμπεριφορά του κορονοϊού.

3. Ο Θουκυδίδης στην εποχή του συνέπλεε βασικά με την Ιπποκράτεια λογική που εστίαζε το ενδιαφέρον της στην διάγνωση και την πρόγνωση μιας ασθένειας σαν προϋπόθεση για την θεραπεία της. Ωστόσο είχε και την δική του συμβολή εντελώς ανεξάρτητη και αυτόνομη και μερικές φορές διαφορετική από την κυρίαρχη σχολή.

Αναγνώριζε ότι ο λοιμός μεταδίδονταν από άνθρωπο σε άνθρωπο τη στιγμή που η αρχή της μεταδοτικότητας μιας ασθένειας ήταν εν πολλοίς άγνωστη (και στους ιπποκρατικούς).

Επίσης μιλούσε για την λεγόμενη στις μέρες μας επίκτητη ανοσία, που επίσης ήταν άγνωστη (τουλάχιστον δεν υπήρχε διατυπωμένη σε συγγράμματα). *«Όποιος είχε ασθενήσει από τον λοιμό και επιζούσε, δεν νοσούσε πάλι, ή εάν νοσούσε η ασθένεια ήταν ήπια».*

Ακόμα διαπίστωνε ότι ο λοιμός δεν περιορίζονταν στους ανθρώπους, ότι έσπαζε το λεγόμενο φράγμα των ειδών, δηλ. η αντίληψη ότι ορισμένες ασθένειες προσβάλλουν μόνο ένα είδος. Ο λοιμός προσέβαλε και ζώα και πτηνά κι από αυτήν την άποψη υπερέβαινε τις δυνατότητες κατανόησης και τα πλαίσια της τότε ιατρικής σκέψης. *«Τα όρνια και τα τετράποδα ζώα που τρώνε ανθρώπινα πτώματα, που πολλά κείτονταν άταφα, ή δεν τα πλησίαζαν ή αν δοκίμαζαν ψοφούσαν. Και να η απόδειξη, τα όρνια αυτού του είδους εξαφανίσθηκαν εντελώς και δεν τα έβλεπε κανείς ούτε αλλού πουθενά ούτε γύρω από πτώματα».*

Σε ότι αφορά τις ιατρικές δυνατότητες της εποχής του ο Θουκυδίδης είναι κατηγορηματικός. Η αντιμετώπιση του λοιμού ήταν πέρα από τις ιατρικές δυνατότητες της εποχής του (κάτι που σε μεγάλο βαθμό ισχύει και σήμερα παρ' όλη την τεράστια ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης). Γράφει ότι οι γιατροί ήταν

ανήμποροι να κάνουν οτιδήποτε, ότι ακόμα πέθαιναν και οι ίδιοι. Ότι δεν υπήρχε κανένα φάρμακο αποτελεσματικό, και ότι η ασθένεια χτυπούσε με πολύ διαφορετικό τρόπο από άνθρωπο σε άνθρωπο, κάτι που συμβαίνει και σήμερα. Το συγκεκριμένο θέμα το είχε ήδη εντοπίσει ο Ιπποκράτης στο περί Επιδημιών Α' σύγγραμμα κάνοντας λόγο για την «κοινή φύση μιας ασθένειας και την ιδιαιτερότητα κάθε ατόμου».

Κάτι ακόμα που καταγράφει ο Θουκυδίδης είναι το πολύ-ειπωμένο στις μέρες μας σλόγκαν «η πανδημία δεν κάνει διακρίσεις». «Άλλοι πέθαιναν από έλλειψη φροντίδας και άλλοι μολονότι είχαν πολύ μεγάλη περιποίηση... κανέναν οργανισμό είτε ισχυρός είτε αδύναμος, όπως αποδείχθηκε στην πορεία, δεν ήταν από μόνος του ικανός να αντιπαλέψει προς την αρρώστια αυτή». Οι διακρίσεις όμως του λοιμού δεν ίσχυαν ακόμα και σε ότι αφορά τις άλλες αρρώστιες. «Η χρονιά εκείνη, κατά κοινή ομολογία, έτυχε να είναι τελείως απαλλαγμένη από άλλες αρρώστιες αλλά, αν κάποιος ήταν ήδη άρρωστος από άλλη ασθένεια, όλες κατέληγαν στον λοιμό». (η μεγάλη μείωση των άλλων ασθενειών είναι ένα από τα χαρακτηριστικά και της σημερινής περιόδου).

4. Το κυρίαρχο όμως θέμα που αναπτύσσει ο Θουκυδίδης σε σχέση με τον λοιμό είναι οι κοινωνικές, ηθικές και ψυχολογικές του προεκτάσεις (σε αντίθεση με ότι συμβαίνει σήμερα που μας απασχολούν κύρια οι οικονομικές προεκτάσεις.).

Γενικά ο Θουκυδίδης θεωρεί πιο σημαντικές τις μακροπρόθεσμες συνέπειες του λοιμού. Εδώ ξεπερνά την ιατρική αντιμετώπιση του ζητήματος και έρχεται σε άλλα πιο οικία πεδία.

Η φυσική εξέλιξη της ασθένειας μπαίνει σε δεύτερη μοίρα και εξετάζονται οι ψυχολογικοί και ηθικοί παράγοντες που συντείνουν στην ανάπτυξή της.

Κεντρική θέση κατέχει η έννοια της αθυμίας, της αποθάρρυνσης η οποία βοηθά στην εξάπλωση και επικράτηση της ασθένειας. Η αποθάρρυνση είναι η αιτία της μεγάλης θνησιμότητας. Είναι αυτή που αφαιρούσε από τους ανθρώπους την δύναμη να αντισταθούν στην ασθένεια.

Ο ψυχολογικός παράγοντας δεν ήταν εντελώς άγνωστος στην αρχαία Ελλάδα. Πρώιμα Ιπποκρατικά κείμενα καταγράφουν την ψυχική κατάσταση, μερικές φορές την έλλειψη ψυχικής δύναμης ή την κατάθλιψη («περί επιδημιών Γ'», « περί αρχαίας ιατρικής» κ.λ.π.). Αλλά με τον Θουκυδίδη το θέμα παίρνει άλλες διαστάσεις.

Ο Θουκυδίδης θεωρεί την αθυμία σημαντική αιτία, έναν ακόμα θανατηφόρο παράγοντα στην όλη εξέλιξη της ασθένειας. Είναι φανερό ότι πρόκειται για έναν ακόμα νεωτερισμό του μεγάλου ιστορικού.

Οι συνέπειες του λοιμού βέβαια επεκτείνονται και σε άλλους τομείς, στους κοινωνικούς θεσμούς, στην πίστη και στα θρησκευτικά έθιμα, στην κατάρρευση της ευνομίας, στην καθημερινή συμπεριφορά των ανθρώπων.

Ο φόβος των θεών έπαψε να υπάρχει καθώς οι άνθρωποι έβλεπαν τους ευσεβείς και τους ασεβείς εξίσου να πεθαίνουν. «Οι άνθρωποι μη ξέροντας τι θα απογίνουν αδιαφορούσαν αδιακρίτως για ιερά και όσια. Τα σχετικά με τις ταφές έθιμα που τηρούσαν ως τότε είχαν διαταραχθεί όλα και ο καθένας έθαβε τους δικούς του όπως μπορούσε... Ο λοιμός έδωσε στην πόλη την πρώτη αφορμή παρανομίας... κανένας νόμος θεών και ανθρώπων δεν στέκονταν εμπόδιο.. σεβασμός και ασέβεια ήταν το ίδιο πράγμα.. κανείς δεν πίστευε ότι θα ζούσε ως την ημέρα της δίκης και ότι θα τιμωρούνταν.. γι αυτό έκριναν ότι δικαιούνταν να απολαύσουν

γρήγορα ότι θα τους οδηγούσε στην ευχαρίστηση» κλπ. Κλπ. Μια εικόνα της Φλωρεντίας όπως μας την δίνει ο Βοκάκιος όταν η πόλη ζούσε στην σκιά του Μαύρου Θανάτου. Τόσο μεγάλη ήταν η ηθική και κοινωνική κρίση που πέρασαν οι Αθηναίοι στην διάρκεια του λοιμού.

Ο Θουκυδίδης μολονότι δεν φημίζονταν για την θρησκευτικότητα του έβλεπε την χρησιμότητα της θρησκευτικής πίστης στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, όπως και της ευνομίας και τον φόβιζε η εικόνα της κοινωνικής διάλυσης που έδινε η Αθήνα.

Σήμερα βέβαια η πανδημία που περνάμε δεν έχει να παρουσιάσει τέτοιες ακραίες καταστάσεις μολονότι σε μικρή κλίμακα έχουν σημειωθεί διάφορες αντικοινωνικές συμπεριφορές (που χρήζουν ειδικής προσοχής και μελέτης). Ωστόσο στην περίπτωση που μια πανδημία ξεφύγει από κάθε έλεγχο είναι σίγουρο ότι θα την ακολουθήσουν τέτοια η ανάλογα φαινόμενα κοινωνικής και ηθικής κρίσης σαν κι αυτά που περιγράφει ο Θουκυδίδης. Γι αυτό να είμαστε βέβαιοι.

Από το πρόβλημα των πανδημιών είναι αδύνατον να απαλλαγει η ανθρωπότητα. Κατά διαστήματα θα προκύπτουν απροειδοποίητα και θα βάζουν σε υπαρξιακά διλήμματα κοινωνίες ολόκληρες και εκατομμύρια ανθρώπους. Και πάντα θα λείπει (όπως είναι πολύ λογικό) το κατάλληλο φάρμακο για την θεραπεία της νέας ασθένειας. Μετά όμως από τόσες χιλιάδες χρόνια και τόσες πολλές περιπέτειες πανδημιών έχουμε μάθει κάτι: Να περιορίζουμε τουλάχιστον την διάδοσή τους, να αμυνόμαστε. Με περιορισμό των μετακινήσεων και κατ οίκον εγκλεισμό. Να κερδίζουμε έτσι ζωές και χρόνο έως ότου παρασκευασθεί το κατάλληλο φάρμακο και το εμβόλιο. Κάλτι που τουλάχιστον στις μέρες μας η επιστήμη μπορεί να το εγγυηθεί και να το κάνει και μάλιστα σε σύντομο διάστημα. Υπάρχει επόμενο μια μέθοδος αντιμετώπισης των πανδημιών και μια επιστημονική δυνατότητα,

πράγματα που δεν υπήρχαν παλιά. Αυτή είναι και η διαφορά με την εποχή του θουκυδίδη και την επιδημία του τύφου και του Βοκάκιου το 1350 μ.χ. που θέρισε το 1/3 του πληθυσμού της Ευρώπης η πανούκλα.

Μήλιος Χρήστος

Ο λοιμός (μετάφραση Βενιζέλος)

Θουκυδίδης
Ελευθέριος

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

99– Ιστορία 2, 47-54

Ο λοιμός

Τις πρώτες ημέρες του θέρους του 430 π.Χ., ενώ οι Πελοποννήσιοι είχαν εισβάλει, όπως και τον προηγούμενο χρόνο, στην Αττική, ξαφνικά ενέσκηψε στην Αθήνα ο λοιμός, που περιγράφεται από τον θουκυδίδη, με την εμπειρία του ανθρώπου που νόσησε ο ίδιος, στο δεύτερο βιβλίο της Ιστορίας του, αμέσως μετά τον επιτάφιο του Περικλή. Ο λοιμός, που έως σήμερα δεν έχει ταυτιστεί πειστικά με κάποια γνωστή επιδημία, κράτησε αρχικά δύο χρόνια και επανεμφανίστηκε αργότερα, το 427/426 π.Χ. Σύμφωνα με την περιγραφή του θουκυδίδη επρόκειτο για

άκρως μεταδοτική νόσο, που έπληττε και τους ανθρώπους και τα ζώα. Όσοι προσβάλλονταν και διέφευγαν το θάνατο είχαν πλέον ανοσία.

Ο ιστορικός, θέλοντας, μεταξύ άλλων, να είναι η μαρτυρία του και πρακτικά χρήσιμη, αν τυχόν εμφανιζόταν και πάλι κάποια ανάλογη επιδημία, περιγράφει λεπτομερώς τα εξωτερικά και εσωτερικά συμπτώματα, παρακολουθώντας την πορεία που ακολουθούσε η ίδια η νόσος (από το κεφάλι προς τα κάτω άκρα), τα γενικά χαρακτηριστικά της αρρώστιας και την κατάρρευση των κοινωνικών φραγμών και αξιών που επέφερε ο λοιμός. Ανεξάρτητα από την όποια επιστημονική αξία της περιγραφής, βέβαιη είναι η λογοτεχνική της αξία: η περιγραφή του θουκυδίδη αποτελεί το αρχέτυπο για τις περιγραφές λοιμών, ένα θέμα που άσκησε ιδιαίτερη έλξη στη λατινική και στη νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία.

(μετάφραση Ελευθέριος Βενιζέλος)

[47] Ευθύς δε με την αρχήν του επομένου θέρους, οι Πελοποννήσιοι και λοιποί σύμμαχοι, με τα δύο τρίτα των δυνάμεών των, όπως και την πρώτην φοράν, υπό την αρχηγίαν του βασιλέως των Λακεδαιμονίων Αρχιδάμου, υιού του Ζευξιδάμου, εισέβαλαν εις την Αττικήν, όπου στρατοπεδεύσαντες ήρχισαν να ερημώνουν την γην. [3] Και πριν παρέλθουν πολλάί ημέραι από της εισβολής, παρουσιάσθη διά πρώτην φοράν εις τας Αθήνας ο λοιμός, ο οποίος ελέγετο μεν ότι είχε ενσκήψει προηγουμένως πολλαχού, και εις την Λήμνον και εις άλλας χώρας, αλλά πουθενά δεν εμνημονεύετο λοιμώδης νόσος τοιαύτης εκτάσεως, ούτε φθορά ανθρώπων τόσοσιν μεγάλη. [4] Διότι ούτε ιατροί, οι οποίοι, αγνοούντες την φύσιν της ασθενείας, επεχείρουν διά πρώτην φοράν να την θεραπεύσουν, αλλ' απέθνησκαν οι ίδιοι μάλλον, καθόσον και περισσότερο ήρχοντο εις επαφήν με αυτήν, ούτε άλλη καμία ανθρωπίνη τέχνη ηδύνατο να βοηθήση. Ό,τι αφορά εξ

άλλου τας προς τους θεούς παρακλήσεις ή τας προς τα μαντεία επικλήσεις και τα τοιαύτα, τα πάντα ήσαν ανωφελή, και επί τέλους οι άνθρωποι, καταβληθέντες από το κακόν, παρητήθησαν αυτών.

[48] Η νόσος ήρχισε το πρώτον, ως λέγεται, από την νοτίως της Αιγύπτου κειμένην Αιθιοπίαν, από όπου κατέβη έπειτα εις την Αίγυπτον και την Λιβύην και επεξετάθη εις το πλείστον μέρος της Περσικής αυτοκρατορίας. [2] Εις δε την πόλιν των Αθηνών ενέσκηπεν αιφνιδίως και προσέβαλε κατά πρώτον τους κατοίκους του Πειραιώς, και διά τούτο ελέχθη από αυτούς ότι οι Πελοποννήσιοι είχαν ρίψει δηλητήριο εις τας δεξαμενάς, διότι κρήναι δεν υπήρχαν ακόμη εκεί. Αλλ' ύστερον έφθασε και εις την άνω πόλιν και από τότε ηύξησε μεγάλως η θνησιμότης. [3] Καθείς δε, είτε ιατρός είτε άπειρος της ιατρικής, ημπορεί, αναλόγως της ατομικής του κρίσεως, να ομιλή περί της πιθανής προελεύσεώς της και περί των αιτίων, τα οποία νομίζει ικανά να επιφέρουν τοιαύτην διατάραξιν των υγιεινών συνθηκών. Αλλ' εγώ, που και ο ίδιος έπαθα από την νόσον, και με τα ίδια τα μάτια μου είδα άλλους πάσχοντας, θα εκθέσω την πραγματικήν της πορείαν και θα περιγράψω τα συμπτώματά της, η ακριβής παρατήρησις των οποίων θα επιτρέψη ασφαλέστερον εις τον καθένα που θα ήθελε να τα σπουδάση επιμελώς να κάμη την διάγνωσίν της, εάν ποτέ ήθελε και πάλιν ενσκήψει.

[49] Το έτος τώντι εκείνο, κατά κοινήν ομολογίαν, έτυχε μέχρι της στιγμής της εισβολής της νόσου να είναι κατ' εξοχήν απηλλαγμένον από άλλας ασθενείας. Εάν όμως κανείς υπέφερε τυχόν προηγουμένως από καμίαν άλλην ασθένειαν, όλαι κατέληγαν εις αυτήν. [2] Όσοι εξ άλλου ήσαν ως τότε υγιείς, χωρίς καμίαν φανεράν αιτίαν, προσεβάλλοντο αιφνιδίως από πονοκέφαλον με ισχυρόν πυρετόν και ερυθήματα και φλόγωσιν των οφθαλμών, και το εσωτερικόν του στόματος, ο φάρυγξ και η γλώσσα εγίνοντο ευθύς αιματώδη, και η εκπνοή ήτον αφύσικος και δυσώδης. [3] Κατόπιν των φαινομένων αυτών, επηκολούθουν πτερνισμοί και

βραχνάδα, και μετ' ολίγον το κακόν κατέβαινεν εις το στήθος, συνοδευόμενον από ισχυρόν βήχα. Και όταν προσέβαλλε τον στόμαχον, επροκάλει ναυτίαν, και ταύτην επηκολούθουν, με μεγάλην μάλιστα ταλαιπωρίαν, εμετοί χολής, όσοι περιγράφονται υπό των ιατρών. [4] Και εις άλλους μεν αμέσως, εις άλλους δε πολύ βραδύτερον, παρουσιάζετο τάσις προς εμετόν ατελεσφόρητος, προκαλούσα ισχυρόν σπασμόν, ο οποίος εις άλλους μεν κατέπαυεν, εις άλλους δε εξηκολούθει επί πολύ. [5] Το σώμα εξωτερικώς δεν παρουσιάζετο πολύ θερμόν εις την αφήν, ούτε ήτο ωχρόν, αλλ' υπέρυθρον, πελιδνόν, έχον εξανθήματα μικρών φλυκταινών και ελκών. Εσωτερικώς όμως εθερμαίνετο τόσο πολύ, ώστε οι ασθενείς δεν ηνείχοντο ούτε τα ελαφρότατα ενδύματα ή σινδόνια, και επέμεναν να είναι γυμνοί, και μεγίστην ησθάνοντο ευχαρίστησιν, αν ημπορούσαν να ριφθούν εντός ψυχρού ύδατος. Πολλοί δε πράγματι, οι οποίοι είχαν μείνει ανεπιτήρητοι, ερρίφθησαν εις δεξαμενάς, διότι κατετρύχοντο από δίψαν άσβεστον, αφού και το πολύ και το ολίγον ποτόν εις ουδέν ωφέλει. [6] Και η αδυναμία τού ν' αναπαυθούν, καθώς και η αϋπνία, τους εβασάνιζαν διαρκώς. Και το σώμα, εφόσον η νόσος ήτο εις την ακμήν της, δεν κατεβάλλετο, αλλ' αντείχε καταπληκτικώς εις την ταλαιπωρίαν, ώστε ή απέθνησκαν οι πλείστοι την εβδόμην ή ενάτην ημέραν εκ του εσωτερικού πυρετού, πριν εξαντληθούν εντελώς αι δυνάμεις των, ή, εάν διέφευγαν την κρίσιν, η νόσος κατήρχετο περαιτέρω εις την κοιλίαν και επροκάλει ισχυράν έλκωσιν, και συγχρόνως επήρχετο ισχυρά διάρροια, ούτως ώστε κατά το μεταγενέστερον τούτον στάδιον οι πολλοί απέθνησκαν από εξάντλησιν. [7] Διότι το νόσημα, αφού ήρχιζεν από την κεφαλήν, όπου το πρώτον εγκαθίστατο, εξετείνετο βαθμηδόν εφ' όλου του σώματος, και αν κανείς ήθελε διαφύγει τον θάνατον, προσέβαλλε τα άκρα, όπου άφηνε τα ίχνη του. [8] Καθόσον το νόσημα προσέβαλλε και τα αιδοία και τα άκρα των χειρών και ποδών, και πολλοί χάνοντες αυτά εσώζοντο, μερικοί μάλιστα έχαναν και τους οφθαλμούς. Άλλοι πάλιν, ευθύς μετά την θεραπείαν, επάθαιναν γενικήν αμνησίαν και δεν ανεγνώριζαν ούτε εαυτούς, ούτε τους οικείους των.

[50] Ο χαρακτήρ τώντι της νόσου ήτο τοιούτος, ώστε δεν ημπορεί να περιγραφή επαρκώς διά λόγων, και όχι μόνον η σφοδρότης της προσβολής εκάστου κρούσματος υπερέβαινε γενικώς την ανθρωπίνην αντοχήν, αλλά και κατά τούτο απεδείχθη σαφέστατα ότι δεν επρόκειτο διά καμίαν από τας συνήθεις ανθρωπίνας ασθενείας, καθόσον τα όρνεα και τα τετράποδα, όσα τρώγουν τα ανθρώπινα πτώματα, μολονότι πολλοί νεκροί έμεναν άταφοι, ή δεν επλησίαζαν αυτούς, ή αν έτρωγαν από τα πτώματα, εψοφούσαν. [2] Απόδειξις τούτου είναι η αναμφισβήτητος εξαφάνισις των ορνέων τούτων, τα οποία δεν έβλεπε κανείς ούτε πέριξ των πτωμάτων, ούτε αλλού πουθενά. Ενώ προκειμένου περί των σκύλων, το αποτέλεσμα ήτον ακόμη περισσότερο καταφανές, ως εκ του ότι συμβιούν με τους ανθρώπους.

[51] Τοιούτος λοιπόν ήτον ο γενικός χαρακτήρ της ασθενείας, διότι παραλείπω πολλά άλλα ασυνήθη συμπτώματα, κατά τα οποία τα καθέκαστα κρούσματα διέφεραν τα μεν από τα δε. Και εφόσον διήρκει η νόσος, καμία άλλη από τας συνήθεις ασθενείας δεν παρηνώχλει τους κατοίκους, εάν δε τυχόν παρουσιάζετο κανέν κρούσμα, απέληγεν εις αυτήν. [2] Και άλλοι μεν απέθνησκαν ένεκα ανεπαρκούς νοσηλείας, άλλοι όμως μολονότι υπεβάλλοντο εις επιμελεστάτην τοιαύτην. Αλλ' ουδέ και κανέν φάρμακον, δύναμαι σχεδόν να είπω, ευρέθη, του οποίου η χρήσις να είναι αποτελεσματική, [3] διότι εκείνο που ωφέλει τον ένα, αυτό το ίδιο έβλαπτε τον άλλον, και καμία ιδιοσυγκρασία, όπως απεδείχθη, δεν ήτον αρκετά ισχυρά διά να αντισταθή, ή αρκετά ασθενής, όπως αποφύγη την ασθένειαν, αλλά όλοι αδιακρίτως υπέκυπταν εις αυτήν, και εκείνοι ακόμη που εθεραπεύοντο με πάσαν ιατρικήν επιμέλειαν. [4] Και το φοβερώτερον εις όλην αυτήν την ασθένειαν ήτο όχι μόνον η αποθάρρυνσις των θυμάτων, όταν αντελαμβάνοντο ότι προσεβλήθησαν από την νόσον (διότι το πνεύμα των παρεδίδετο αμέσως εις απελπισίαν και εγκατέλειπαν εαυτούς εις την τύχην και δεν ανθίσταντο κατά της ασθενείας), αλλά και το γεγονός ότι, νοσηλεύοντες ο εις τον άλλον, εμολύνοντο και απέθνησκαν ωςάν πρόβατα. [5] Και τούτο προεκάλει τους περισσότερους θανάτους, διότι ή απέφευγαν εκ

φόβου να επικοινωνούν προς αλλήλους και οι ασθενείς απέθνησκαν εγκατελελειμμένοι, εις τρόπον ώστε πολλάί κατοικίαι ερημώθησαν δι' έλλειψιν νοσηλείας, είτε επικοινωνούσαν και απέθνησκαν εκ της μολύνσεως. Η τελευταία αύτη τύχη επεφυλάσσετο ιδίως εις τους οπωσδήποτε αντιποιοιμένους ευγένειαν αισθημάτων, διότι, θεωρούντες τούτο καθήκον τιμής, επεσκέπτοντο τους φίλους των, αφηφούντες τον προσωπικόν κίνδυνον, ενώ αντιθέτως οι ίδιοι οι συγγενείς, καταβαλλόμενοι από το μέγεθος της συμφοράς, εβαρύνοντο επί τέλους και παρήτουν και αυτούς τους θρήνους υπέρ των αποθνησκόντων. [6] Ακόμη όμως περισσότερον ευσπλαχνίζοντο τους θνήσκοντας και τους ασθενείς όσοι είχαν θεραπευθή από την νόσον, διότι και εγνώριζαν αυτήν εξ ίδιας πείρας και ήσαν του λοιπού οι ίδιοι πλήρεις θάρρους, καθόσον η νόσος δεν προσέβαλλε δις τον ίδιον άνθρωπον, μετά κακής τουλάχιστον εκβάσεως. Και όχι μόνον εμακαρίζοντο αυτοί από τους άλλους, αλλά και οι ίδιοι, ένεκα της υπερβολής της παρούσης χαράς των, είχαν ως προς το μέλλον κάποιαν επιπολαίαν ελπίδα ότι δεν θ' απέθνησκαν πλέον ούτε από άλλην ασθένειαν.

[52] Αλλά την εκ της νόσου ταλαιπωρίαν επηύξησεν η συγκέντρωσις του πληθυσμού της υπαίθρου χώρας εντός της πόλεως.¹ Οι νεωστί ιδίως εισελθόντες υπέφεραν περισσότερον. [2] Διότι δια την έλλειψιν οικιών ηναγκάζοντο να ζουν εντός παραπηγμάτων πνιγηρών ως εκ του θέρους, και οι θάνατοι επήρχοντο εν τω μέσω μεγάλης αταξίας. Νεκροί έκειντο οι μεν επί των δε, και ημιθανείς εκυλίοντο εντός των δρόμων προς όλας τας κρήνας, ως εκ της ασβέστου δίψης, και οι ιεροί περίβολοι, εντός των οποίων είχαν κατασκηνώσει, ήσαν πλήρεις νεκρών, οι οποίοι απέθνησκαν εντός αυτών. [3] Διότι επειδή το κακόν τους κατεβασάνιζεν, οι άνθρωποι μη γνωρίζοντες ποίον θα είναι το τέλος των, ολιγώρως είχαν προς πάντα θείον και ανθρώπινον νόμον. [4] Ως εκ τούτου, τα έθιμα, προς τα οποία συνεμορφώνοντο έως τότε, προκειμένου περί ενταφιασμού, κατεπατήθησαν όλα, και καθείς έθαπτε τους νεκρούς του όπως ημπορούσε. Πολλοί μάλιστα, ένεκα ελλείψεως των απαιτουμένων δια την ταφήν υλικών, λόγω του ότι πολλοί εκ της οικογενείας

των είχαν ήδη προαποθάνει, προσέφευγαν εις μέσα ταφής βδελυρά. Διότι άλλοι μεν απέθεταν πρώτον τον ιδικόν των νεκρόν επί ξένης πυράς και την ήναπταν, προλαμβάνοντες εκείνους που την είχαν στήσει, άλλοι δε, ενώ άλλος νεκρός εκαίετο ήδη, έρριπταν επάνω εκείνον που έφεραν και έφευγαν.

[53] Αλλ' η νόσος εισήγαγε προσέτι και άλλας χειροτέρας μορφάς ανομίας εις την πόλιν. Διότι πολλοί, οι οποίοι προηγουμένως απέκρυπτον την επίδοσίν των εις αθεμίτους ηδονάς, παρεδίδοντο ήδη εις αυτάς χωρίς καμίαν επιφύλαξιν, καθόσον έβλεπαν πόσον αιφνιδία ήτον η μετάπτωσις, αφ' ενός μεν των πλουσίων, οι οποίοι εξαίφνης απέθνησκαν, αφ' ετέρου δε των τέως εντελώς απόρων, οι οποίοι εις μίαν στιγμήν υπεισήρχοντο εις τας περιουσίας εκείνων. [2] Ως εκ τούτου, απεφάσιζαν να χαρούντην ζωήν των όσον ημπορούσαν ταχύτερον, επιδιδόμενοι εις τας απολαύσεις, διότι εθεώρουν και την ζωήν και τον πλούτον εξίσου εφήμερα. [3] Και κανείς δεν ήτο διατεθειμένος να υποβάλλεται προκαταβολικώς εις ταλαιπωρίας προς επιδίωξιν σκοπού, τον οποίον ενόμιζεν ενάρετον, αφού εθεώρει αμφίβολον, αν θα επιζήση, διά να πραγματοποιήση αυτόν, μόνον δε ό,τι παρείχεν άμεσον απόλαυσιν, και ό,τι καθ' οιονδήποτε τρόπον ωδήγει εις τούτο, τούτο κατήντησε να θεωρήται και ενάρετον και χρήσιμον. [4] Αλλά φόβος των θεών ή νόμος των ανθρώπων κανείς δεν τους συνεκράτει, αφ' ενός μεν διότι βλέποντες ότι όλοι εξ ίσου απέθνησκαν, έκριναν ότι καμία δεν υπήρχε διαφορά μεταξύ ευσεβείας και ασεβείας, εξ άλλου δε επειδή κανείς δεν επίστευεν ότι θα επιζήση, διά να δώση λόγον των εγκλημάτων του και τιμωρηθή δι' αυτά. Τουναντίον, όλοι εθεώρουν ότι η ήδη κατεψηφισμένη κατ' αυτών και επί των κεφαλών των επικρεμαμένη τιμωρία ήτο πολύ βαρύτερα και ότι, πριν επιπέση κατ' αυτών, εύλογον ήτο να χαρούν οπωσδήποτε την ζωήν των.

[54] Εις τοιαύτην συμφοράν περιπεσόντες οι Αθηναίοι, εταλαιπωρούντο, καθόσον και εντός της πόλεως η θνησιμότης ήτο μεγάλη και εκτός αυτής τα κτήματά των ερημώνοντο. [2] Μερικοί

μάλιστα κατά την διάρκειαν της δυστυχίας ενθυμήθησαν, όπως ήτο φυσικόν, τον επόμενον στίχον, περί του οποίου οι πρεσβύτεροι απ' αυτούς εβεβαίωσαν, ότι εψάλλετο εις παλαιότεραν εποχήν·

«θα έλθη δωρικός πόλεμος και λοιμός μαζί μ' αυτόν.»

[3] Είναι αληθές ότι αντέτειναν μερικοί ότι ο παλαιός στίχος ωμιλούσε περί λιμού και όχι λοιμού, αλλ' επί του παρόντος επεκράτησε φυσικά η γνώμη ότι η λέξις, της οποίας είχε γίνει χρήσις εις το άσμα, ήτο λοιμός, καθόσον οι άνθρωποι εμνημόνευαν τον στίχον σύμφωνα με τα παθήματά των. Αλλ' εάν ποτέ επέλθη άλλος δωρικός πόλεμος μετά τον σημερινόν, και συμπέση να επέλθη λιμός, μου φαίνεται πιθανόν ότι τον στίχον θα ψάλλουν με την λέξιν αυτήν. [4] Ενθυμήθησαν επίσης, όσοι τον εγνώριζαν, και τον προς τους Λακεδαιμονίους χρησμόν, όταν εις ερώτησίν των προς τον θεόν, εάν πρέπη να πολεμήσουν, ούτος απήντησεν ότι, εάν διεξαγάγουν τον πόλεμον με όλας των τας δυνάμεις, θα νικήσουν, βεβαιών συνάμα ότι και αυτός θα τους βοηθήση. [5] Όσον λοιπόν αφορά τον χρησμόν, τα τότε συμβαίνοντα εθεώρουν σύμφωνα με τας προβλέψεις του. Το βέβαιον είναι ότι η νόσος ήρχισεν ευθύς μετά την εισβολήν των Πελοποννησίων, και εις μεν την Πελοπόννησον δεν επεξετάθη, τουλάχιστον εις βαθμόν άξιον λόγου, αλλ' εθέρισε προ πάντων μεν τας Αθήνας, έπειτα δε και μερικούς πολυανθρωποτέρους συνοικισμούς. Τοιαύτη υπήρξεν η πορεία της νόσου.

1 Για να μειωθούν οι απώλειες από τις αλλεπάλληλες εισβολές των Πελοποννησίων στην Αττική, είχε εγκαταλειφθεί η ύπαιθρος και ο πληθυσμός είχε εγκατασταθεί μέσα στα τείχη.